

Révész Sándor

Sütő – a kriptoliberalis

Minden író életműve és közéleti személyiség életútja vitatható, de csak a fontosak vitatandók. Sütő András fontos író volt és fontos személyiség. Fontos lenne tehát kibányászni magunkból és egymásból, minél mélyebbről, hogy mit gondolunk róla. Ebben ugyanis erősen el vagyunk maradva. Hogy előre vessem a magam véleményét: Sütő András tanulságokkal és erkölcsi, politikai dilemmákkal zsúfolt életén túl az életművének egy korszaka és egy műfaja lesz maradandó érték az irodalomban, az 1974 és 1980 között bemutatott négy dráma: *Egy lócsiszár virágvasárnapja*, *Csillag a máglyán*, *Káin és Ábel*, *A szuzai menyegző*.

Kortárs íróról nehezebb beszélni, mint halottról. A halott nem érzékeny, és nem szól vissza. Sütő András életében nem volt olyan pillanat, amelyben a róla való beszédet jelentősen ne korlátozta volna – a személyes vonatkozásokon túl – a Romániában és Magyarországon is érezhető kollektív és egyéni féltés és félelem. A beszélőé és tárgyáé. A rendszerváltásig ez a korlátozottság magától értetődött, azután pedig nem oldódhatott fel az író elleni brutális, maradandó fogyatékos-ságot okozó támadás miatt sem, mint ahogy a magyar kisebbség helyzete miatt sem.

Pár hónap múlva lesz tíz éve, hogy Sütő András földi élete lezárult. A szellemi utóélete viszont nemigen akar elkezdődni. Ha most végre mégis elkezdődik, az jelentős részben Lázok János marosvásárhelyi irodalomtörténész érdeme

lesz, aki tavaly a Marosvásárhelyi Művészeti Egyetemen megszervezett egy nyitásra méltó, minden „Sütő-kérdéshez” bátran és nyitottan közelítő műhelykonferenciát. Föltétlenül ott akartam lenni, aztán az elutazás előtti napon eltörttem a bokámat. Ám ez a drámai esemény sem állította meg a Sütő-történelem kerekét, így októberben megérkezett hozzám a konferencia anyagát tartalmazó tanulmánykötet: *(M)ilyen gazdagok vagyunk(?)*, Sütő András-műhelykonferencia (szerkesztette: Lázok János, Polis – Uart Press, Kolozsvár – Marosvásárhely, 2015, 320 o.).

„Sütő András műve körül az elmúlt évtizedben alig történt valódi előrelépés. (...) A háttérben irodalmon kívüli – politikai vagy ideológiai – megközelítések nyomán a Műre is árnyékot vető, sőt azt mindenestül elutasító megítélések váltak uralkodóvá.” A konferencián elhangzott kritikus előadások „túlmutatnak a Sütő-mű támasztotta kérdőjeleken, s bennük tulajdonképpen az egész 1945 után élt és szerepet játszott romániai magyar értelmiség számláltatik meg és találtatik híjával”. Mert bizony „erdélyi magyar közösségünk múltjában vannak kibeszéletlen dolgok, amelyekkel ideje lenne szembenézni”. Ezeket olvassuk a kötet előszavában, amelyet a konferencia egyetlen Sütő korabeli résztvevője, a 87 éves Dávid Gyula írt.

Sütő András megmérte a jelenkor digitális világában, és teljesen súlytalannak találtatott. Aradi József mérte meg, aki már a nyolc-

vanás évek elején elhagyta az erdélyi magyar értelmiség köreit, a Korunk szerkesztőségét, kirepült a digitális nagyvilágba, és informatikusként lakta be a Nyugatot. Ő nézett bele a Google keresőmotorjának statisztikai adatbázisába, s azt találta, hogy „a Sütő halálát követő 2006. októberi igen erőteljes érdeklődéscsúcs után Sütő egy ideig még vonzza az internetes figyelmet, de 2007 júniusától az érdeklődés teljesen megszűnik. A teljes érdektelenség számszerűsítve: nulla. Ezután 2007-től egészen napjainkig már csak a Sütő-kultusszal kapcsolatos hírek vetnek kisméretű keresés-hullámokat.” Sütő minimális mértékben vagy egyáltalán nincs jelen a YouTube-on, a Facebookon, a Twitteren, az Instagramon, a Tumblren és az Index fórumain. Általában tekintve az internetes előfordulást, Sütő Andrásra a Wass Alberttel való „kísérteties együtt említés jellemző, aki Sütőt keresi, az többnyire Wass Albertet is, aki Wass Albertet az Sütőt is, sőt Wass Albert maga Sütő is. Wass és Sütő: mindketten a Mezőség írói, mindkettőt írófejedelemként helyezik piedesztálra, és szívesen kiosztják nekik az igazságtalanul meg nem adott Nobel-díjat, mindketten az erdélyi kisebbség kontra román asszimilációs hatalom oppozíciójának »ideológusai«, mindketten a »megmaradás« metaforáit éltetik..., mindkettőnek szobrokat állítanak, és a szoborállító kultuszra való válaszként mindkettőjüket »földbe döngöli« egyfajta indulatos antikultusz.” Valóban kísérteties: a nyilasemigráció és a kommunizmusépítők hőseinek találkozási pontja az utókorban. A kultusz hidat ver az irodalmi minőség távoli pontjai között is. A kultikus Sütő-szobrászkodás úgy emeli föl az írókat, hogy közben lesüllyeszti az

irodalom alsóbb osztályába, Wass Albert szintjére. Ők ketten azonban még sincsenek ebben a kultikus világban egy szinten: „Wass Albert digitális idézettsége kétszázszorosa a Sütőének”. Ami így rendszerben is lenne, hiszen ezen kultusz minőségének Wass irodalmi minősége felel meg, de Sütő mindenestre nincs jó helyen sem a kultuszában, sem az antikultuszában, sem Wass Alberttel egy piedesztálon, sem vele egy szemétdombon.

Ehhez még vegyük hozzá, hogy ami Sütőtől leginkább jelen van a neten, az az *Anyám könnyű álmat ígér* nevezetes metaforája: „A fű lehajlik a szélben, és megmarad”. Ezt a metaforát Sütő nevével leválva is megtaláljuk, önálló életre kelt, és megoszt, elválasztja azokat, akik a megalkuvásban a megmaradás lehetőségét látják, azoktól, akik a gerincvesztést, önfeladást látják benne.

Az utóbbiak nevében lépett föl a fűszál-stratégia ellen Sütő potenciális fegyvertársainak élén Csoóri Sándor az MDF 1988. márciusi rendezvényén, Csurka István pedig a Megmaradni című darabjában a Nemzeti Színpadán. Mégpedig akkor, amikor Magyarországon gyakorlatilag már teljes volt a szólásszabadság, Romániában viszont még teljes volt a diktatúra. (És még a legkevésbé sem „népi” Molnár Gusztáv is csatlakozott Csoóri kritikájához!)

Sütő el is határolja magát a metaforájától a Film, Színház, Muzsikában közölt, Ablonczy László által készített interjúban, 1989 májusában: „Hát meghirdettem én ilyen jelmondatokat? Akkor már régen fejbe vertek volna a székelyek. (...) Napló formájában írott regényről van szó, nem kisebbségpolitikai röpiratról. (...) Elbeszélgettem erről Csoóri Sándorral is. Ő pedig úgy

véli, hogy adott korszakok cselekvésképtelenségében egy-egy ilyen mondat könnyen kiszakad regénybeli összefüggésrendszeréből, s az önáltatás, öngazolás szolgálatába szegődik. Amiről a szerző nem tehet, mivel ez társadalmi atmoszféra következménye. Azt kell mondanom tehát: Csoóri, Csurka nem velem szállt vitába, hanem mindazokkal, akik Magyarországon a regényemből kiszakított mondatot kollektív kisebbségi magatartásformaként értelmezték. De hadd tegyem hozzá: nem ártott volna jelezniük, hogy ők nem az én könyvemmel, hanem az abból »kiszabadult« és jelmondattá »manipulált« szöveggel pörlekednek.”

Ennek az elhatárolódásnak viszont csak akkor lenne hitele, ha nem ezt a fűszál-stratégiát példázná maga a „naplóregény”, amelyből a metafora vétetett.

A műhelykonferencia föltárta a Sütővel szembeni ellenérzések és ellengondolatok teljes színeképét. Ennek számos elemét Magyarországon nem is érzékel(het)tük.

Sütő 1945-tel lett nagykorú, népi kollégista, népi kommunista, népi író. Elek Tibor idézi fel ezt a korszakát, mikor is igen fiatalon, igen erős hittel, hatalmi támogatással és sikerrel kezdte a pályáját. „Ráadásul pártfunkcionáriusként, a hatalom képviselőjeként, de szerkesztőként és kritikusként is részt vett a korabeli politikai, irodalompolitikai küzdelmekben”, és „számos sérelmet is okozott írotársainak... a Földes-ügyből, a Szabó Gyula vagy Székely Jánossal szembeni állásfoglalásokból jól látható, milyen jellegűek és jelentőségűek voltak ezek”. A fölsorolt ügyek a rendszerváltás után fölbukkantak a mélyből, Sütő életének alkonyán. (1958-ban Sütő Hajdú Győzővel kö-

zösen jegyzett beadvánnyal járult hozzá Földes Lászlónak, az Utunk főszerkesztőjének a meghurcolásához. Súlyos cikkekben ítélte el Szabó Gyula méltatlanul elfeledett, de valójában Magyarországon soha számon nem tartott nagy művét, a Gondos atyafiságot. Székely Jánost pedig nyílt levélben „mint a világtól elforduló gőgös individualistát tessékeli ki... az irodalomból”.)

Molnár Gusztáv a műhelykonferencia anyagában közreadja azt az írását, amelynek a Hitelben, a magyarországi első nyilvánosság valóban szabadon beszélő számában, a hivatalosan még mindig ellenforradalomnak minősített, de már az '56-os forradalmat éltető számban kellett volna megjelennie 1988 novemberében. Ebben a mítoszrombolásban élenjáró, az otthoni üldöztetések elől pár hónappal korábban Magyarországra menekült filozófus arra emlékeztet, „hogy az erdélyi magyar írók – a nyilvánosságból kirekesztettek és néhány fiatal író kivételével – 1956 és 1958 között a román pártvezetés magyarellenes propagandájának olcsó játékszerévé váltak”. A marosvásárhelyi írók, s köztük Sütő, november másodikán „a garázdálkodó nyilasok rémét» látták lebegni »Magyarország felett«”. A cikket nem közölte sem a Hitel 1988-ban, sem a Magyar Napló 1989 őszén. Helyesen. Romániában még Ceausescu regnált, Sütő és a többi érintett a legsúlyosabb tettekre, célzott és tömeggyilkosságra is kész diktatúrában élt. Az '56-ban a forradalom mellett kiálló és ezért börtönviselt Dávid Gyula is a közlés ellen volt. 1990-ben pedig épp közlésre várt az írás az Utunk szerkesztőségében, amikor bekövetkezett a marosvásárhelyi tragédia, ami után a szerző is úgy vélekedett, hogy a cik-

ket ebben a helyzetben nem szabad publikálni.

Csak hát Sütő, aki 1989-ben teljes joggal írta, hogy rajta kívül álló okokból nincs abban a helyzetben, hogy válaszoljon a fentiekre, a rendszerváltás utáni másfél évtizedet sem használta ki arra, hogy valamiképpen viszonyuljon mindahhoz, amit ő és író társai 1956–57-ben a magyar forradalommal szemben képviseltek. Sokan sokféleképpen fogalmazták meg, hogy Sütő András a múltjával, tévedéseivel, ártalmas lépéseivel való elszámolásában nem volt igazán buzgó és el-tökélt. Sem akkor, amikor sztálinista, „dogmatikus” önmagával kellett szembenéznie kvázi reformkommunista alapon, sem akkor, amikor minden mással a rendszerváltás után. Ami az előbbit illeti, arról Filep Tamás Gusztáv írja: „Az érett Sütőnek talán az Évek, hazajáró lelkek című könyve az első lényeges szembenézési kísérlete. Tanulságos könyv, fontos írásokkal – de éppen ebből a szempontból kudarc: az eredeti ötvenes évekbeli publikációkat kiegészítő naplójeljegyzések derekasan relativizálják a korabeli bűnök súlyát”.

Aradi József idézi, mit tapasztalt Vetési László a kétezres években Sütő szülőfalujában, Pusztakamárán: „Az otthon apraja-nagyja ma is pontosan sorolja és nem felejteti Sütő bűneit: a kommunista karriert indító hitét, a pártos, a vonalas elkötelezettségét. A pártfeladatok és tisztségek, a hálátlanságnak tűnő el-elmaradozás otthonról, a szülői háztól felejtethetetlen és megbocsáthatatlan maradt a falusfeleknek. – »Többet is tehetett volna a faluért« – mondják a szelídebbek. – »Nem törődött velünk, semmit sem tett értünk, pedig nagyon fenn volt a polcon« – mondják a szí-

gorúbbak, és sorolják a falu sorsát, az utak, a megélhetés romló minőségét. »Szüleit is elhanyagolta, inkább ment a székelyekhez (= Sika-szóba), és a két öreg hiába várta legalább ünnepekre.«” Ezt az író lelkes és elfogult híve írta, közvetlenül a mester halála után, a Hitel Sütő-émlékszámában.

A műhelykonferencián fölvonultak, illetve megidéztek a Sütőt tagadó vagy legalábbis rajta túllépni törekvő nemzedékeket.

Markó Béla: „a hatvanas évek végén, hetvenes évek elején induló nemzedékem szabadulni próbált a szolgálatnak – jó értelemben véve: népszolgálatnak – tekintett irodalom árnyékából, és nem szívesen üldögéltünk még olyan terebélyes diófák alatt sem, mint amilyenek Sütő András addigi életműve számított... Sütő András prózáját éppúgy didaktikusnak éreztem, mint Székely János költészetét.”

Dávid Gyula ír a későbbi fejleményekről: „A nyolcvanas évekre... felnő egy olyan nemzedék, amelynek gondolkodásában már nyoma sincs a... kompromisszumra való készségnek... Az Ellenpontok, a Limes-kör nemzedéke ez, a rendszerrel való nyílt konfrontációé. És ők elégtelennek, idejétmúltak érzik Sütőnek (és nemzedékének) már a drámái sorában megformált újfajta tiltakozását is.”

Vida Gábor, aki még a diktatúrában kezdte, de már a rendszerváltás után fejezte be bölcsészeti tanulmányait Kolozsvárott, arról számol be, hogy „az a társaság, amelyben akkor [1988-ban – R. S.] forogtam, vehemenssen utálta Sütő András műveit. (...) Untuk az anyanyelvét, az ápolását és őrizgetését. Szűk volt az a partikularizmus, amibe a deklarált étosza belekényszeríteni próbált.”

„Apáink, becsaptatok minket!

(...) Apáink megbuktak.” E két sarkos állítás keretezi a diktatúrában kamaszodó, de már a rendszerváltás után érettségiző Demény Péter 2014-es blogbejegyzését. Neki is a diktatúrában alkotó elődök múltkezelése és ars poeticája fáj: „A nagy erdélyi férfiak nem bírnak lebukni, nem tudják elfogadni, hogy valaha tévedhettek. Az elkenés szenvedélyén kívül alig találkoztam bármilyen szenvedéllyel.” Továbbá: az elnyomás alatt élő kisebbség elitje „híven szolgálja (és kiszolgálja) a nemzetiséget, melyből vétetett, politikai értelemben bátran, esetenként vakmerően, művészi értelemben azonban inkább jól nevelten alkot, az érthetlenséget a pártállami cenzúrához hasonlóan elveti, hiszen mindennek a helytállásról, magyarságról, szabadságról..., hősiességről, kitartásról és egyéb ilyenekről kell szólnia. (...) A társadalmi szabadság vágya hatott a művészi szabadság ellenében”. Az apák nagy tévedése az volt, hogy ennek a népszolgálati etikának, kötelességtudatnak rendelték alá a művészetüket. Ezzel magyarázható, hogy „Sütő András életművét nagyon megroggyasztotta az idő”.

Kétségtelen, hogy Sütő a hetvenes évektől ennek a népszolgálati kötelesség-ethosznak az erdélyi zászlóvivője. Ekként méltatja őt Kós Károly, ekként tartja őt számon kiemelt ellenségként a Securitate, és ezen az alapon kezdeményezi a sütői életmű újraértékelését a kétezres években a Demény-nél is négy évvel fiatalabb Parászka Boróka, úgy vélekedve – Elek Tibor által helytelenítőleg idézve –, hogy Sütőnek „a hetvenes évek elejétől érlelt nemzetiségpolitikai programja, amely ellenségképekre és a nemzeti áldozathozatal ideológiájá-

ra épült, tragikus következményekkel járt”.

A műhelykonferencia teljes anyaga arról árulkodik, hogy tudatosan, vagy sem, de mindenki azzal számol, hogy maradandóság tekintetében nagyjából másfél évtizedet érdemes tekintetbe venni Sütő alkotói munkásságából. A hatvanas évek végétől a nyolcvanas évek közepéig terjedő időszakot, melynek elején az *Anyám könnyű álmot ígér*, végén az *Advent a Hargitán*, a közepén pedig négy történelmi (pontosabban három történelmi és egy bibliai) dráma áll. Senki nem tartja valószínűnek, hogy a korábbi és későbbi művekre az utókor még igényt tartana. Ezen belül szóródnak a vélemények. Ami engem illet, úgy látom, az *Anyám könnyű álmot ígér* és az *Advent a Hargitán* az, amit Sütő túlértékelői túlbecsülnek, és a történelmi drámák azok, amelyeket Sütő leértékelői alábecsülnek.

Az *Anyám könnyű álmot ígér* hatalmas siker volt. Megválasztották az 1970-es év könyvének, hat esztendő alatt négy kiadást ért meg és 92 ezer példányban kelt el Romániában magyarul. Magyarországon is elkapkodták és rongyosra olvasták az importált példányokat, s ekkortól vettek tudomást szélesebb körben Sütőről. Sorin Crisan szerint a román olvasóközönségnek is az „egyik legkedveltebb olvasmányává vált, számtalan a rá való utalás a megjelenését követő években”. A Szabó József által készített és rendezett nagyváradi színpadi változat is a legendás előadások közé emelkedett, a mű címéből vett kifejezés, a „könnyű álom ígérete” pedig eredeti jelentésétől elszakadva a közbeszéd mindennapos fordulatává vált.

Cseke Péter szerint ez a szerzője által szerényen „naplójegyzetek-

ként” közrebocsátott (de később „naplóregénynek” fölminősített) mű a „vérbeli szociográfia reinkarnációja”, mellyel „az ötvenes évek alkotói válságából kiutat kereső szerző biztos ösztönnel visszatalál a negyvenes évek derekának irodalomeszményéhez”. Cseke a műfaj újjáteremtőjeként méltatja a szerzőt, korának emblemikus alkotásaként a művet, s fősorakoztatja azokat, akik azt a legtöbbre értékelték. Elek Tibor szerint Sütő ebben a regényben „csapást nyitott »az egyén és hatalom viszonyát faggató igazságkeresésnek«, Gálfalvi Zsolt „a mindennapok földhözragadt gondjaitól az emberi lét végső kérdéseiig ívelő gondolati skálát” talál benne, Görömbei András „a tények hitelessége mögött a művészi teremtés győzelmeként mélyebb, egyetemesebb hitelességet” fedez föl benne. Bertha Zoltán „A »tényrögzitő konkrétság«-ban és az »analitikus létbölcséleti szigor«-ban az »autonóm irodalmi-asság visszavételét« látja”. Lázok János szerint a mű „a kisebbségi létmetaforává átlényegített hagyományos paraszti világot és ennek korlátait... nem a feltétlen eszményítés jegyében ábrázolja, hanem valamiféle paradox, egyszerre külső és belső látószögből, amely az ábrázolt paraszti létforma értékelítettsége mellett, azzal egy időben értékvesztését is képes kifejezni.” Csoóri Sándor Illyés Gyula művével, a *Puszták népével* és Tamási Áron *Szülőföldem* című szövegével helyezi egy sorba Sütő „remekművét”.

A mű kritikus értékelőiről kevés szó esik a kötetben. Elek Tibor idézi és cáfolja Parászka Boróka állításait a Holmi 2007/6-os számából. Ezt én kicsit hosszabban idézném itt, mint Elek teszi: „A román cen-

zúra számára nem okozhatott gondot ez a szöveg, hiszen megfelelt annak a szociálisan érzékeny irodalommodellnek, amit elvártak az íróktól. Ebben az időszakban több hasonló, román nyelvű szociográfia születik (román anyák könnyű álmai).” Sütő „egyértelmű pólusokban fogalmazott, jól követhető dramaturgiát vázolt fel, amelyben az erdélyi magyarság az áldozat, a románság pedig mint a hatalom képviselője és mint elkövető, asszimiláló áll egymással szemben. (...) Amit Sütő Erdélyből közvetített, az a kristálytisza konfliktus volt, jól visszaadható, leírható következményekkel. A politikai hatalom azonosítása a román nyelvvel és kultúrával megerősítette a magyar nacionalizmust. És azáltal, hogy elhallgatta a kétirányú (román vagy magyar) asszimiláció pozitív aspektusait (kölcsonós kulturális cserék, nyelvi gazdagodás), a különböző nemzetek együttélését károsként, végzetesként definiálta.”

György Péter szerint az *Anyám könnyű álmot ígér* „nem tért el radikálisan” a szerző korábbi műveitől, és azért aratott nálunk olyan nagy sikert, mert „a tradicionális falu szocialista átalakításának szükségszerűségét egyetlen pillanatra soha kétségbe nem vonó Sütő dokumentum-naplójába” a magyar olvasó boldogan olvasta bele a székely falu mítoszába.

A műhelykonferencia kötetében nem került elő, de egy 1984-es tanulmányában Lázok János felidézi Bretter György véleményét: „A könyv lelkes fogadtatásának körülményében Bretteré az egyetlen disszonáns hang, igaz, már 1975-ből: »Az Anyám könnyű álmot ígér« óriási sikerét az biztosította, hogy viszonylag olcsó búcsút ígért a bűnbánóknak. Sütő azért lett majdnem

szent, mert mindenkit feloldozott, aki csak hajlandó volt néhány ördögöt elmarasztalni. (...) Azt az illúziót sugallta, hogy bűnbánatra azért van szükség, mert megérkeztünk a mennyek országába. Bűneink így inkább ifjonti botlásokra emlékeztettek, mintsem jóvátehetetlen cselekedetekre. (...) Sütő bűne az, hogy elfeledte a megvalósulatlanságot, mondatainak szépségével megölte a hiányt.”

A könyv újraolvasása nemigen vitt közelebb a fenti vélemények egyikéhez sem. Az *Anyám könnyű álmot ígér* egy az „olvadás éveinek” revizionista-reformista művei közül. Csoóri Sándor *Tudósítás a toronyból*, Csák Gyula *Mélytengeri áramlás*, Végh Antal *Allóvíz* című szociográfiáinak, Kósa Ferenc *Tíz-ezer nap* című filmjének, Sánta Ferenc *Húsz óra*, Csoóri Sándor *Izapasó* című regényeinek erdélyi társa. Ezeknek a maguk korában megvolt a szerepük, de a korukat nem élték túl. Sütő szociográfiája nem emelkedik ki közülük, és a végére illesztett remek akváriumhaszonlatot leszámítva nem is emelkedik egyetemes régiókba. A múlt és pláne a jelen kritikájában – nyilván a két rezsim tűrőképességének különbözősége miatt is – sokkal kevésbé éles, tragikus, mint magyarországi társai, de annyira azért mégsem apologetikus, amennyire Bretter annak látja. Mindenesetre nem látok rá esélyt, sem okot, hogy az *Anyám könnyű álmot ígér* kiállja majd az idő próbáját.

Az *Advent a Hargitán* című művét hely híján nagyon röviden fogom itt említeni. A darab magyarországi megjelenése a Tiszatájban, majd bemutatása a Nemzeti Színházban a nyolcvanas évek közepén, amikor Sütő már minden funkciójától és publikálási lehetőségétől

megfosztott pária volt Erdélyben, hatalmas érdeklődést és érzelmi vihart keltett. „A közösségi emlékezetben az utolsó ilyen, utcai tülekedéssel, színházi rohamokkal vegyített, politikai demonstrálássá változott eseménnyé a Sütő-bemutató vált” – írja Jákfalvi Magdolna.

A mű méltatói szerint Sütő gyönyörű szövegben és metaforákban fejezi ki a szó tilalmának drámáját. A mű kritikusai szerint a dráma nem dráma, hanem lapos allegória. Ebben az esetben határozottabban tudok állást foglalni: egy allegória ennél laposabb már nem is lehetne. A történet – egy lány félrelépése és mitologikussá fölfújtt bűnbánata – üres, ürügynek is kevés, és a nyitottan rejtett üzenő szándékkal semmiféle szerves kapcsolatban nem áll. A helyi értéke által nagy sikert aratott mű eltörpül az író jelentős színművei mellett.

Sütő életművének legértékesebb része a közéleti remények ébredése és elhalása között, félúton született. Amikor a Ceausescu-éra korai szakaszának reformreményei már elhalványodtak, de utóhatásai még valamelyest érvényesültek, még nem vált teljesen lehetetlenné a lelkiismerettel összeegyeztethető, autentikus megszólalás a romániai első nyilvánosságban, könyvben és színpadon, s nem vált egyértelművé, hogy olyan kínai mintájú diktatúra épül ki, amelyben csak bujdosó ellenállónak lehet lenni. Ez volt a bizonytalanság legtermékenyebb időszaka, mely a legértékesebb termést hozta. Ekkor már lehetősége és még közvetlen tétje volt a mélyre merülésnek a hatalomgyakorlás és szabadsággyakorlás nagy ütközéseiben, ellentmondásaiban, bizonytalanságaiban.

Sütő lebecsülői negatív, lelkes leegyszerűsítői pedig pozitív érték-

ítélettel dózerolják laposra e kor-
szak négy nagy drámájának komp-
lex és nyitott gondolati építményét.
Az előbbieket közé tartozik a konfe-
rencián megidézettek közül Bíró
Béla, Bécsy Tamás, valamint a je-
len lévő Demény Péter. Az utóbbi-
ak közé pedig szinte valamennyien,
akik a drámák megjelenése, bemu-
tatása idején a lelkes kritikai fo-
gadtatáshoz hozzájárultak, kivált-
képp Magyarországon, ahol az
„egyenés”, leegyszerűsítő beszéd-
nek tágabb tere és kisebb kockáza-
ta volt. Ez a leegyszerűsítés annyi-
ra erős korparancsnak tűnt, hogy
Zsámbéki Gábor, a nevezetes ka-
posvári előadások rendezője, amint
azt Kovács Dezső felidézi, egy
1976-os nyilatkozata szerint egye-
nesen feladatának tekintette, hogy
a drámában megosztott igazságo-
kat egy oldalra húzza: „Kálvin Já-
nos és Szervét Mihály vitájáról van
szó, (...) ami elméletileg két erős
igazság szembenállása. Megítélés-
sünetet azonban tisztává teszi a
gyakorlat, mert nincs olyan eszme,
amely igazolható a könyvégetést,
a gondolat szabadságának ördögi
tanná nyilvánítását. S éppen ezért
megítéltetésüknek világossá, tisztá-
vá, egyértelművé tételét tekin-
tem elsődleges rendezői feladatom-
nak.”

A drámák mélységeinek feltárá-
sában Bretter György volt az úttö-
rő. Az általa törni kezdett úton ha-
ladt előre a drámatrilógiáról reve-
latív monográfiát író Lázok János,
és az övéikkel rokon szemlélettel
elemezte a műhelykonferencián a
Csillag a máglyán-t Szász László.

Az *Egy lócsiszár virágvasárnap-
ja* a korához kötött, allegorikus ér-
telmezésben arról szól, hogy tart-
hatatlan a békevágyó, ön- és csa-
ládvédő megbékélés a beváltatlan
szabadság- és igazságígéretekkel, a

félíg megforgatott világgal, a forra-
dalom és polgárháború utáni kon-
szolidációval, mert a hatalom előtt
védtelen a törvénytisztelő, békevá-
gyó polgár, tönkreteszik, kifoszt-
ják, becsapják, megölik. A megal-
kuvás, a békekötés tagadóinak, a
forradalom, a harc folytatóinak van
igazuk.

A drámában viszont semmi sincs
egészen úgy, és semmi sem egyér-
telmű. Kolhaasnak árnyalt vélemé-
nye van Münzerről is és a Luther
által kialakított rendről is. A legke-
vésbé sem naiv. A forradalmi folya-
mat célja nem más, mint a törvény-
tisztelő, békés, tisztességes gyara-
podás, lelkiismeretes mesterség-
gyakorlás, szeretetteljes családi
élet lehetősége, s ennek Sütő az el-
ső felvonás családképével, Lisbeth
és Kolhaas gyönyörű, bibliai ihle-
tettségű szerelmi jelenetével hatal-
mas súlyt ad, miként a müncheni lá-
zadás család- és értékpusztító kö-
vetkezményeinek is a csatatéren –
a mészárlás után – „még mindig”
ott bolyongó asszonyok és gyerekek
képével. Az értük felelős férfiak
minden esély nélkül, fanatikus nai-
vitással gyilkoltatták le magukat,
az ellenállásban magára maradt, el-
szigetelődött Nagelschmidt magá-
nyosan, bármiféle értelmes, elérhető
cél megjelölése nélkül pofozgat, rug-
dosódik, értelmetlen, bagatell akci-
óiból pedig Kolhaas házának mene-
dékébe menekül. Kolhaas fönntart
egy szeretetteljes családot, virágzó
vállalkozást, és a valóságérzék egy-
értelműen azt jelzi, hogy ha van
járható út, akkor csak ez lehet.
Nem sok minden mutat arra, hogy
ez ellehetetlenülhet, viszont semmi
sem mutat arra, hogy Nagelschmidt
útja járható és vezet valahová.
Kolhaas pedig, ha túl is becsüli a
törvényesség érvényesülésének és
érvényesíthetőségének mértékét,

egyáltalán nem teljesen, hanem árnyaltan és mérsékeltén naiv. Amikor a törvényről azt mondja, hogy „ők emlegetik, mi érvényesítsük”, abban benne van, hogy a törvény alkalmazottai, a vámosok és egyebek az „ők”, míg az érvényesítés a velük szemben álló polgár nehéz feladata. A második felvonásban azután, a kérvény megfogalmazása, a Müllerrel való párbeszéd során kibontakozik Kolhaas kritikája a jogállamiság állapotáról: „panaszomat a felsőbbség ahhoz küldte vissza elbírálás végett, aki ellen panaszt emeltem... A jogtíprásnak ez a formája ma már általános. Következményeként a felperesek törvényes védelem helyett az alperesek kezére jutnak; az áldozatok újra vissza a tettesek markába... Rágalom, inszINUÁCIÓ, kiabál a gyilkos, a hullát pedig szájba verik.” És ott van a törvénykövető és a rebellis pozíció közötti összeköttetés is Müller szavaiban, aki megidézi a Kolhaas szigorúan jogállami követeléseivel találkozó császári ügyvéd gondolkodásmódját: „Vajon a jogérzetnek ez a rebellis szenvedélyessége nem takar-e titkos lázongást?” A mintaférj, mintakereskedő Kolhaasnak, a jogérzet rebellis szenvedélyességével cselekvő Kolhaasnak mindenesetre sokkal erősebb a vonzása, mint a felkelő és vérengző Kolhaasnak, aki jövőkép és építő célzat nélkül pusztít házat, várat, néha az ártatlan háznéppel együtt. („Ahogy az ilyenkor megesik, kinek milyen volt a szerencséje.”) Ehhez a Kolhaashoz csak ambivalensen lehet viszonyulni. A legsötétebb pillanatban is van valamelyes ellensúly, mert az eredeti sérelmek tekintetében a törvényesség egy szűk szeletben végül mégis érvényesül. Nagelschmidt pedig, amikor az élet továbbvitelének, a gyer-

mek fölnevelésének a terhe rá helyezettik, egyszerre kapja meg rebellis mivoltának igazolását és annak feladását feltételező, létfenntartási feladatát. Úgy megy Münzer felé, hogy szelídebbnek látszik, mint valaha, mintha Jézus törülközőjét használta volna. Olyan kettős helyzetbe kerül a darab végén, mint amilyenben Kolhaas volt az elején, midőn egyszerre tagadta és – a törvényességhez való ragaszkodását megbontva – fedezte Nagelschmidt rebellis magánakcióit.

A művön végighaladva árnyaltan és gazdagon vesszük föl az élet dilemmáinak nagy kötegeit, és folyamatosan – súlyos érvek és ellenérvek, ellentétes irányú, erős érzelmi hatások között – éljük át a sohasem egyértelmű döntések drámai kényszereit.

Hasonlóképpen van ez a három másik drámában is, de arra itt már nem lesz helyünk, hogy azokon is végigmenjünk akár csak ilyen nagy lépésekben is.

Sütő András Sinkovits Péterrel beszélgetve kifejti, miként élte át ő maga egy személyben a Csillag a máglyán hőspárjának belső drámáit, Szervét nyugtalanságait és Kálvin józanságának szenvedéseit is, s hogy „Kálvin nélkül, vagyis a kálvinizmus mögötti társadalmi erők felvonulása nélkül elképzelhetetlen a polgárság előretörése. Szervét nélkül elképzelhetetlen a gondolkodás örök megújulása.” Szervét két párhuzamos életet él Franciaországban. Beilleszkedett, buzgó római katolikusként, hitgyakorló orvosként és korlátozhatatlan szellemű alkotóként. És ebből a kettőségből nem önszántából, hanem lelepleződése miatt lép ki. A szabadlelkű póluson nincs társadalomépítő erő és képesség, sem Nagelschmidt-nél, sem Szervétnél. Szer-

vét maga sem tudja, hová indult és miért, kizárólag személyes okokból, kizárólag Kálvinhoz mint magánszemélyhez utazik Genfbe. Először Kálvin könyörög neki, hogy menjen a fenébe, aztán Szervét könyörög neki, hogy engedje el őt bárhová, semmit nem fog tenni senki ellen, csak ír és gondolkodik... Bizonytalan, következtelen, változékony és félelemmel teli Szervét viszonya a rebellisekhez, akik őt követnék, ha tartana bárhová is. Szervét retteg a tömegetől, nincs benne átütő erő, nincs víziója egy másfajta társadalomról: „Nem vagyok a cselekvés embere. Könyvet írtam, nem harci programot. Nem törvényeket! Szemlélődöm lelkiismeretem szerint, nem óhajtok beköltözni senkinek sem az agyába.”

Miként a fölvetett fejű törvénytartó Kolhaas, azonképpen a lehajtott fejű, törvénytartó Abel is eljut a lázadásig. Ugyanazon a ponton: amikor a törvény ura a párjától fosztja meg, amikor Arabella feláldozását követeli tőle az Úr: „Ez már nem rend, Uram. Szeszély! Az örültség szeszélye. Vagy a félelemé. A félelmünkkel táplálunk naponta, s nem elég neked? Nem elég? Akkor magad is rettegsz valamitől: a lázadó angyaloktól vagy porszemeid közönyétől? Önmagad megnyugtatósa végett követeled hát a legkedvesebbet? A legelsőt és legutolsót, a szerelmünket is? E parányi vigaszt is – a félelem polipkarjai közt? Az életemet igen – és megfulasztalak Ábel testének, csontjának, szívének füstjében, de őt nem, Uram! Nem enyém, nem tiéd: eljövendő gyermekeink anyja. A holnapé. Miként a tegnapot: úgy a holnapot sem kérheted tőlem. Nem követheted!” Ábelből akkor lesz Káin, amikor Káint már halottnak hiszi.

Akkor mondja, hogy „egymagam leszek most már Káin és Abel”. És amikor Káin visszatér, újra egyedül Abel marad, aki készen áll Arabella feláldozására, és Káinnak meg kell őt ölnie, hogy Arabella, a női principium, az élet, a jövő fennmaradjon. S eztán néki kell egyszerre önmagának és Ábelnek is lennie, („magamat kell ezután megkettőznöm”), miként Kolhaas halála után a Henriket fölnevelő Nagelschmidtnek sem lesz más választása, mint hogy Kolhaasszá is legyen, miközben Nagelschmidt marad.

Az összeegyeztethetlenségek összeegyeztetésének kényszere és lehetetlensége: ebbe a nyitott végpontba futnak bele a nagy Sütődrámák. Negyedikként *A szuzai menyegző* is.

Engem nem különösebben izgat az a kérdés, hogy *A szuzai menyegző* elég közeli rokonságban áll-e a másik három drámával ahhoz, hogy trilógia helyett tetralógiáról beszéljünk, de mindenesetre ennek cáfolata során Lázok János remek elemzést ad a drámatrilógiáról szóló monográfiájában erről a negyedik színműről is. Ezt ajánlom a kedves olvasó figyelmébe, mivel *A szuzai menyegzőre* itt már végképp nem tudunk kitérni.

Szász László mutat rá, hogy a nagy drámák születésének éveiben Sütő értekező, publicisztikai, közéleti írásai mennyire messzire sodródnak szépirodalmi alkotásaitól. „A Sütő András-i esszé elsősorban a közéleti felelősséget vállaló személyiségről, a szerepbeteljesítő attitűdről tanúskodik. Világképük üzenete alapján ennek szinte gondolati ellentétét képviselik drámái.” Sütő „évtizedeken keresztül és tántoríthatatlanul hirdette a közösségszolgálat leegyszerűsített

eszméjét, kereste a kompromisszumot mindenfajta hatalommal..., és ezt a viselkedést drámáiban kritikának is alávetette.” Tegyük hozzá, ennek a viselkedésnek az ellentétét is kritika alá vetette. Amit a közéleti író leegyszerűsített, azt a drámaíró a maga komplexitásában kidolgozta.

Az ateista, kommunista, „népben, nemzetben gondolkodó” Sütőből a drámaíróban megmaradt az ateista, és eltűnt a népnemzeti meg a kommunista. Az *Anyám könnyű álmot ígér*ből is kiderül, hogy ateizmusának képviselője mennyire fontos volt számára. Három dráma – három lórúgás: az erdélyi magyar (és német) kisebbséget megkülönböztető és megtartásában nagy szerepet játszó protestantizmus két fő alakjába, harmadikként pedig magába az Úristenbe. Neki is mentek Sütőnek a református teológusok, egyháztörténészek. Ha a rendszerváltás utáni kultúrharcos időkben mert volna egy „urbánus” szerző ilyen borzalmas, gyűlölni muszáj Istent színpadra küldeni, mint Sütő a *Káin és Ábel*ben, ott őrjöngtek volna a kereszténydemokrata tal-

pasok a színház előtt, Torgyán József pedig a parlamentben.

A drámákat az emberi jogi, jogállami értékek, a polgári életforma, a polgári szabadság igénye, a kollektívizmus kényszerkötéleteitől szabaduló egyéniség eszménye határozzák meg. A Sinkovits Péterrel való 1978-as beszélgetésben persze Sütő külső-belső kényszerből összekapcsolja a hatalomhoz való viszony örök problémáit „a mi fantasztikus méretű kísérletünkkel”, a szocialista rend megteremtésével, de ez nem változtat a műveken. A *szuzai menyegző* középpontjában egyenesen a kollektívizmus, a „többes szám” rabságából való kitörés, az egyéni létezés, az egyénként való értékelés, értékelődés, viszonyulás joga áll: „Végét vetettük a többes névmás használatának. Gyűlölködve mondtuk: ti és mi. Volt, nincs. Áthidaltuk a szakadékokat, mert azt mondjuk: te meg én.”

A négy drámában nincs olyan elem, amely a polgári világon túlmutató, túlemelő, szocialista, kommunista rendre, avagy sajátosan magyar sorselemre utalna. Ezek liberális, univerzalista alkotások.